

*Р. Ш. Іванков,
аспірант кафедри управління суспільним розвитком,
Національна академія державного управління при Президентові України*

ОПТИМІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРІШЕННЯ ПИТАНЬ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

У статті доводиться, що чинні екологічні проблеми можуть бути вирішені шляхом застосування комплексу заходів, серед яких законодавче та нормативне регулювання, технічне регулювання, економічне заохочення виробників, інформування споживачів та залучення громадських організацій.

The paper argues that current environmental problems can be solved by applying a set of measures, including legislative and normative regulation, technical regulation, economic promotion manufacturers, consumer information and involvement of NGOs.

Ключові слова: екологія, економіка, менеджмент, управління якістю, нормативні акти, інноваційні сфери, аудит.

Key words: ecology, economy, management, quality management, normative acts, innovative areas audited.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі розвитку нашої країни проблема якості довкілля й екобезпечної продукції стала важливим чинником підвищення життєвого рівня, а також економічної, соціальної та екологічної безпеки населення. Вже став загальнознаним факт, що людина з кожним роком використовує все більше природних ресурсів, виробляє значно більше продукції. У високорозвинутих державах (Японії, США, Німеччині, Італії, Великобританії) прогнозують: якщо й далі науково-технічний прогрес буде розвиватися такими темпами, то вже через кілька століть природні ресурси будуть майже вичерпані, а витрати на лікування та оздоровлення населення та природоохоронну діяльність будуть перевищувати доходи від промисловості. Тому першочерговою необхідністю стає технічне переосмислення виробництва на основі ресурсозберігаючих, маловідходних технологій та підвищення ефективності виробничого екологічного управління.

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ

Екологічна проблематика пронизує всі сторони діяльності будь-якого підприємства, впливаючи на внутрішні механізми прийняття ним управлінських рішень і на взаємини з партнерами з бізнесу, органами екологічного контролю, фінансовими організаціями, місцевим населенням. Сьогодні керівники підприємств розуміють, що успішне господарювання навряд чи можливе без врахування екологічної складової іхньої діяльності. Саме на цьому наголошують науковці. Так, С.А. Лиловецька, М.В. Погорєлова [1] пов'язують проблему управління з пристосуванням підприємств до змін у зовнішньому середовищі. Вони, зокрема, обґрунтують необхідність створення комплексу методів стратегічної оцінки стану різних вироб-

ництв щодо впливів на довкілля. Це зумовлено, на думку Г. Філіпчука та Я. Юзьківа, потребою постійного вдосконалення системи технічного регулювання в Україні [3].

Ряд науковців (В. Горопацький, В. Паракуда, А. Сушенко, Н Корецька) вважає, що саме екологічні маркування та декларації як один із чинників конкурентної боротьби є дієвим інструментом, що заохочує виробника створювати продукцію з меншим впливом на навколишнє середовище [4]. В.К. Матвійчук наголошує на необхідності погодження національного кримінального законодавства з міжнародними правовими актами, спрямованими на подолання злочинів, пов'язаних із нанесенням шкоди довкіллю; таким чином вдається ефективніше застосовувати норми кримінальної відповідальності за злочини, які посягають на відносини щодо охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення природних об'єктів [6, с. 112—113].

У цьому контексті важливо наукою обґрунтувати значення системи екологічного управління виробництвом у розв'язанні екологічних проблем з тим, щоб чіткіше сформулювати завдання і передбачити перспективи розвитку. Це слід зробити на основі чинних державних стандартів [7].

Мета статті — визначити коло питань і основні шляхи їх розв'язання у сфері охорони довкілля, які пов'язані із об'єднанням зусиль центральних органів виконавчої влади.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ

На сьогодні існує досвід іноземних підприємств у галузі екологічного менеджменту, набутий завдяки впровадженню принципово нового підходу до управління бізнесом. У його основі лежить застосування активного

екологічного менеджменту, що відповідає принципу стального, екологічно безпечної бізнесу, а ядром змін виступає впровадження системи міжнародних стандартів серії ISO 14000, які охоплюють такі напрями, як системи екологічного управління, екологічний аудит, екологічне маркування, оцінка характеристик екологічності, оцінка життєвого циклу, а також терміни і визначення. Ці стандарти стали однією з найбільш вагомих міжнародних природоохоронних ініціатив, які розроблялись з урахуванням досвіду застосування принципів ТОМ (це відображене в стандартах ISO 9000) до питань охорони навколошнього середовища і раціонального використання ресурсів. Вони є превентивним заходом щодо екологічних небезпек. Так, станом на 1 січня 2006 р. у світі впроваджено та сертифіковано відповідно до вимог ISO 14001 більше 100 тис. систем екологічного управління (СЕУ). Зокрема, лідером з кількості сертифікованих СЕУ є Японія, вдвое менше їх у Китаї. Країни європейського континенту та США мають приблизне однакові показники щодо впроваджених та сертифікованих СЕУ. В Україні цей показник дорівнює 0,25% від аналога в Японії і лише 0,1% від загального з усіх названих країн.

У високорозвинутих країнах широко використовують нормативне регулювання, відповідно до якого стандарти і норми є обов'язковими для виконання. Тому підприємства, які є великими забруднювачами довкілля, не мають шансів на рівних конкурувати з "чистішими" виробництвами, оскільки за порушення екологічного законодавства вони несуть юридичну відповідальність, за перевищення лімітів викидів — значні фінансові витрати, а через формування негативного ставлення у суспільстві та споживачів значно знижується їх конкурентоспроможність. Отже, підприємства змушені вибирати систему екологічного управління, що являє собою систему управління будь-яким об'єктом, діяльністю, виробництвом, яка гармонізує роботу і розвиток підприємства, галузі в навколошньому середовищі і екологічному правовому полі, яка запобігає чи мінімізує можливості негативних впливів на них. Таким чином, СЕУ базується на вимогах міжнародного стандарту ISO 14001, в основу якого покладено методологію, відому як "Плануй-Виконуй-Перевіряй-Дій" ("Plan-Do-Chek-Act" — PDCA), яку можна описати так:

- плануй: встановлюй цілі та процеси, необхідні для отримання результатів, що відповідають екологічній політиці організації;
- виконуй: впроваджуй процеси;
- перевіряй: здійснюю моніторинг та вимірювання процесів, виходячи з екологічної політики;
- дій: вживає заходів для постійного поліпшення результативності.

Слід зазначити, що цей стандарт не встановлює конкретних вимог до екологічних характеристик, окрім обов'язку дотримуватися чинного законодавства і нормативних актів, а також обов'язку щодо постійного вдосконалення. Таким чином, при здійсненні виробничого екологічного управління досягаються як обов'язкові, визначені в законодавстві цілі (такими найчастіше є екологічні нормативи, стандарти, ліміти тощо), так і добровільні, тобто ті, які визначає для себе кожен суб'єкт господарської діяльності. Невід'ємно складовою СЕУ є широке інформування громадськості й усіх зацікавлених сторін про діяльність підприємства, про продукцію, яку воно виробляє, матеріали та ресурси, що використовуються, а також публікація екологічних цілей та завдань підприємства і щорічні публікації результатів діяльності.

Для тих підприємств, де вирішення екологічних проблем є завданням другого плану, основною умовою виробничого екологічного управління може бути отримання додаткового прибутку або інших переваг. Цей процес безпосередньо пов'язаний з чинним законодавством, що регулює економіко-правові засади екологічної діяльності. Тут варто відзначити затвердження Концепції державної політики у сфері управління якістю, прийняття як національних міжнародних стандартів серії ISO 9000 версії 2000 р., створення Інституту якості у складі Державного підприємства "УкрНДНЦ", який затвердив і впровадив у дію державний стандарт України ДСТУ ISO 14001-97 "Системи управління навколошнім середовищем" (СУНС). Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування".

З 1 липня 2005 р. набув чинності національний стандарт ДСТУ-Н 4340:2004 "Настанови щодо внесення екологічних вимог до стандартів на продукцію. Загальні положення". Він доповнює комплекс національних стандартів України, які встановлюють загальні принципи, правила і критерії щодо управління навколошнім середовищем, розроблених на підставі міжнародних стандартів серії ISO 14000. А у 2006 р. Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики підготовлено проект Закону України "Про внесення змін до деяких законів України (щодо стимулювання вітчизняних підприємств і установ до створення систем управління якістю, екологічного управління та інших систем відповідно до національних або міжнародних стандартів)", яким передбачається фінансова підтримка вітчизняних підприємств (організацій, установ) шляхом здешевлення цільових кредитів для оплати вартості робіт з розроблення, впровадження та підтвердження відповідності систем управління якістю, екологічного управління та інших систем управління вимогами національних чи міжнародних стандартів (доповнення до ст. 19 Закону України "Про підтвердження відповідності").

Об'єктом стандартизації є екологічні вимоги, які повинні бути внесені до стандартів на продукцію, потенційно небезпечну з екологічної точки зору. ДСТУ-Н 4340:2004 спрямований на: попередження забруднення навколошнього середовища і шкідливого впливу на нього фізичних чинників (шуму, вібрації залишкового тепла, електромагнітного іонізуючого та радіоактивного випромінювання), що перевищують встановлені рівні; зменшення обсягів і типів відходів, віта- та екологічно безпечне ресурсозаощаджувальне поводження з ними; економне споживання матеріальних та енергетичних ресурсів, охоплюючи їх повторне використання.

Екологічні вимоги, розроблені на підставі цього стандарту, повинні забезпечити: екологічну безпеку продукції; нормативну базу проведення сертифікації продукції; об'єднання спільніх зусиль Держспоживстандарту, Міністерства охорони навколошнього природного середовища України та Міністерства охорони здоров'я України щодо перевірки дотримання виробниками продукції з поширенням цих вимог; можливість вирішення спірних питань стосовно завдання шкоди навколошньому середовищу певною продукцією на будь-якій стадії життєвого циклу.

У Законі України "Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти" від 22 лютого 2000 р. № 1490-III передбачено зміни до умов захисту вітчизняного ринку (ст. 6), кваліфікаційні вимоги до учасників (ст. 15), до змісту тендера документації (ст. 21) та можливі критерії оцінки (ст. 26) в частині участі у тендерах підприємств,

які мають систему управління якістю, екологічного управління чи іншу систему управління, та дія якої поширюється на виробництво тендерної пропозиції.

У Законі України "Про екологічну експертизу" від 9 лютого 1995 р. № 45/95-ВР доповнено перелік документації на об'єкти державної екологічної експертизи, закріплений у ст. 15 інформацією про наявність системи екологічного управління відповідно до національних або міжнародних стандартів або проекту та графіку її створення.

У період підготовки українських підприємств до вступу у Світову організацію торгівлі (СОТ) та євроінтеграцію наявність сертифікованої системи СУНС стала не від'ємною частиною вимог стратегічних партнерів держави при купівлі українських товарів. З іншої сторони, в Україні склалася і діє система екологічних та гігієнічних нормативів, які встановлюють критерії якості природного середовища і вимоги до об'єктів його забруднення. Значна частина цих нормативів є навіть жорсткішою, ніж нормативи міжнародних організацій. Через існуючу технічну та технологічну неможливість дотримання тепер відповідних нормативів, виконання яких до того ж недостатньо контролюється, ці нормативи не розглядаються підприємствами як обов'язкові до виконання, а тільки як такі, до яких необхідно прагнути. За таких умов підприємства пристосувалися до вибіркового державного контролю і визнають за краще платити штрафи, аніж доводити свої екологічні параметри до нормативних. Якщо підприємства впровадять СУНС, то вони автоматично потрапляють до сфери підвищеної уваги з боку Державної екологічної інспекції та санітарного нагляду, органу з сертифікації (сертифікаційний аудит, наглядові аудити), а також органів місцевого самоврядування.

Отже, варто зменшити перелік нормативів якості елементів навколошнього середовища, які підлягають контролю, і підвищити реальність їх виконання, використовуючи європейські стандарти.

Зауважимо, комплекс стандартів ISO серії 14000 постійно розвивається. При споживанні продуктів харчування, використанні побутової техніки, обладнання, матеріалів споживачі хочуть отримати достовірну інформацію про їхні екологічні характеристики. Технічним комітетом ISO/TC 207 розроблено низку міжнародних стандартів з екологічного маркування та етикеток, прийнятих як національні стандарти України. Вони чинні з 1 липня 2004 р. Стандарти передбачають єдиний підхід до аналізу технічної обґрунтованості екологічних заяв підприємств для забезпечення їх точності, технічної перевірки і достовірності.

Будь-яка продукція протягом життєвого циклу тією чи іншою мірою впливає на навколошнє середовище. Наслідки цих впливів коливаються у межах від незначних до дуже суттєвих показників залежно від того, чи вони мають короткосучну чи довгострокову дію, а їх масштаби поширюються на глобальному, регіональному чи місцевому рівні. Включення до стандарту на продукцію відповідних екологічних положень може корегувати ступінь впливу на навколошнє середовище.

Відомо, що СОТ визнає важливість забезпечення відповідності міжнародних правил торгівлі вимогам щодо захисту довкілля, тому при ній створено відповідний комітет та розроблено робочу програму з торгівлі та екології. Світова практика у сфері управління довкіллям свідчить, що екологічні проблеми, пов'язані з виробництвом, використанням та видаленням використаної продукції, можуть бути вирішені шляхом застосування ціло-

го комплексу заходів, найважливішими з яких є: законодавче та нормативне регулювання; технічне регулювання; економічне заохочення виробників продукції, яка наносить найменшу шкоду довкіллю; інформування споживачів та залучення громадських організацій до екологічних проблем.

ВИСНОВОК

Вирішення питань охорони довкілля пов'язане із об'єднанням зусиль центральних органів виконавчої влади. З цією метою Держспоживстандартом України опрацьовуються угоди з Міністерством охорони навколошнього середовища, Міністерством з питань надзвичайних ситуацій та Міністерством внутрішніх справ. Ця співпраця повинна бути спрямована на реалізацію державної Програми розвитку промисловості України на 2003—2011 рр., в якій зазначено, що "політика екологічної безпеки має на меті істотне оздоровлення екологічного стану промислових вузлів і міст, створення в цих регіонах сприятливих умов для життєдіяльності населення" [2, с. 7].

Література:

1. Липовецька С.А. Методи оцінки ефективності пристосування вітчизняних підприємств до змін зовнішнього середовища // Актуальні проблеми економіки. — 2006. — № 5 (59). — С. 49—57.
2. Погорелова М.В. Оценка эффективности организационных структур управления при изменениях во внешней среде // Актуальні проблеми економіки. — 2006. — № 7 (61). — С. 126—133.
3. Філіпчук Г., Юзьків Я. Сисгема технічного регулювання в Україні потребує подальшого вдосконалення // Навчальні проблеми економіки. — 2006. — № 3. — С. 6—16.
4. Горопацький Р. Паракуда В., Сухенко А., Корецька Н. Новий стандарт з охорони навколошнього середовища // Стандартизація, сертифікація, якість. — 2005. — № 2. — С. 6—7.
5. Горопацький В., Паракуда І., Сухенко А. Національні стандарти з екологічного маркування // Стандартизація, сертифікація, якість. -2005. — № 3. — С. 8—9.
6. Матвійчук В.К. Національне кримінальне законодавство і міжнародно-правові акти з подолання злочинів у сфері навколошнього природного середовища // Актуальні проблеми економіки. — 2006. — № 3 (57). — С. 110—117.
7. ДСТУ ISO 14004:2006. Система екологічного управління. Загальні настанови щодо принципів управління систем та засобів забезпечення. — Чинний 2006 — 07 — 01. — К.: Держспоживстандарт України, 2006. — 37 с.
8. ДСТУ ISO 14024:2002. Екологічні марковання та декларації. Екологічне маркування типу 1. Принципи та методи. — Чинний 2004 — 07 — 01. — К.: Держспоживстандарт України, 2004. — 11 с.
9. ДСТУ ISO 14021:2002. Екологічні маркування та декларації (екологічне маркування типу II). — Чинний 2004 — 07 — 01. — К.: Держспоживстандарт України, 2004. — 24 с.
10. ДСТУ ISO 14020:2003. Екологічні маркування та декларації. Загальні принципи. — Чинний 2004 — 07 — 01. — К.: Держспоживстандарт України, 2004. — 6 с.
11. ДСТУ-Н 4340:2004. Настанови щодо внесення екологічних вимог до стандартів на продукцію. Загальні положення. — Чинний 2005 — 07 — 01. — К.: Держспоживстандарт України, 2005. — 8 с.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2012 р.